

Lytinis švietimas suaugusiems su negalia jų šeimoms nariams ir darbuotojams Lietuvoje

Istorija. Lytinis švietimas Lietuvoje

Vartant rašytinius šaltinius sunku rasti kokia nors prieš Antrąjį pasaulinį karą išlikusią informaciją apie neįgaliuosius. Žmonės, turintys mokymosi sutrikimų ar proto negalią, nebuvo išskiriami iš visuomenės kaip neįgalieji, jie tiesiog buvo įvardinti kaip „trečias brolis kvailėlis“. Tuo laikotarpiu jie gyveno „normalų“ gyvenimą, kūrė šeimas ir augino vaikus. Tik Sovietų sąjungos laikotarpiu buvo pradėta institucionalizacija, kurios metu neįgalieji buvo talpinami į „Invalidų“ namus, prieglaudą, internatus arba uždaromi namuose ir niekur neišleidžiami. Neįgalieji buvo nematomi, jų tiesiog nebeliko gatvėse. Buvo didžiulė gėda vesti neįgalų vaiką gatve. Tik po 1990 metų, po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo tėvams buvo leista atsiimti vaikus iš prieglaudų. Buvo įkurtos socialinės globos įstaigos, kuriose neįgalieji gali gyventi iki tol kol sulaukia 29 metų. Sulaukus 29 metų amžiaus, kurie neturi artimųjų yra talpinami į senelių namus.

Kaip rodo socialinės globos namų archyvo medžiaga, 1944 m. iš vaikų namų Nr.31 „Izolatorius“ kolektyvo buvo organizuoti Vilijampolės vaikų invalidų namai. Pažymėtina, kad 1952 m. buvo atskirti protiškai atsilikę vaikai nuo sveikų. Protiškai atsilikę vaikai buvo įkurdinti Kaune, Radvilėnų plente Nr.21. Protiškai normalūs vaikai buvo palikti toje pačioje Apuolės gatvėje, Vilijampolėje. Įstaigoje gyvenantys vaikai lankė šalia buvusią 24 pradinę mokyklą. Toliau norintys tęsti mokslą ėjo į kitas mokyklas. (<http://www.vilijampolessgn.lt/apie-mus/istorija/>)

1960 m. gegužės mėn. Vilijampolės vaikų invalidų namai sukeičiami vietomis su Žaliakalnio psichiškai atsilikusiu vaikų namais. Dabar invalidų namai pavadinami „Žaliakalnio vaikų invalidų namais“. Šiuose invalidų namuose, pasak dirbusių auklėtojų S. Šabliauskienės, M. Veršienės, buvo daugiausia vaikai – invalidai, karo aukos. Dauguma jų buvo našlaičiai. Šie vaikai lankė šalia buvusią 4 pradinę mokyklą (vėliau ji buvo perorganizuota į 4 septynmetę). (<http://www.vilijampolessgn.lt/apie-mus/istorija/>)

Šio pensionato metraštyje pažymima, kad 1966 m. spalio 25 d. baigus statyti pastatus Vilijampolėje, Žaliakalnio vaikų invalidų namai persikėlė į Apuolės gatvę Nr.11. Čia dabar įkuriamas Kauno specialioji mokykla – internatas. Mokykloje – internate įsikuria 215 mokinių. Nuo tada čia pastoviai veikia stacionaras, kurio anksčiau nebuvo, atskirai sudarytas bendrojo lavinimo ir pagalbinės klasės. Čia besimokantiems ir besigydantiems vaikams buvo stengiamasi suteikti kuo efektyvesnę pagalbą. Kiekvienais metais apie 30 vaikų buvo siunčiami į „Saulutės sanatoriją“ Druskininkuose. 1983 m. pastatomi 3 nauji korpusai. Du iš jų skiriami mediciniam aptarnavimui gerinti. Specialioji mokykla – internatas už gerą darbą buvo nuolat apdovanojama sąjunginiais diplomais. Čia mokytis galėjo apie 240 vaikų. Vaikų skaičius žymiai padidėjo jau vien dėl to, kad čia atsidarė stacionaras. Metai iš metų jame buvo apie 40 – 50 vaikų. (<http://www.vilijampolessgn.lt/apie-mus/istorija/>)

Socialinės globos namuose neįgalieji gyvena atskirai moterys, atskirai vyrai. Jiems neleidžiami artimi tarpusavio santykiai ar nakvynės drauge, nes nėra konkretaus lytinio švietimo neįgaliesiems. Taip pat Lietuvoje nėra įteisinta neįgaliųjų sterilizacija ar kokia nors kiti veiksmai prieš neįgaliųjų seksualumą. Socialinės globos įstaigose neįgalieji yra mokomi rašymo, skaitymo pagrindų, socialinių įgūdžių priklausomai nuo neįgaliojo negalios pobūdžio bei asmeninių gebėjimų.

Socialinės integracijos sistema neįgaliesiems

Neįgaliųjų socialinės integracijos sistemą sudaro medicininės, profesinės ir socialinės reabilitacijos paslaugų teikimas, specialiųjų poreikių tenkinimas specialiosios pagalbos priemonėmis, neįgaliųjų užimtumo rėmimas, socialinės paramos teikimas, Valstybinio socialinio draudimo fondo pensijų ir išmokų skyrimas ir mokėjimas, Privalomojo sveikatos draudimo fondo išmokų skyrimas ir mokėjimas, ugdymo paslaugų teikimas, lygių galimybių dalyvauti kultūros, sporto ir kitose visuomenės gyvenimo srityse užtikrinimas.

Nuo 2005 m. liepos 1 d., įsigaliojus Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymui, Lietuvoje veikia nauja neįgalumo ir darbingumo lygio nustatymo tvarka. Svarbiausias naujosios sistemos akcentas - pasikeitęs požiūris į žmones su negalia ir naujos galimybės jiems.

Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymu įteisintos ne tik naujas sąvokos bei terminai, pakeisti invalidumo nustatymo vaikams ir suaugusiems metodai, bet ir, priartinant neįgaliųjų socialinės integracijos modelį prie ES šalių modelio, teisiškai įtvirtintos neįgaliųjų lygios teisės ir galimybės visuomenėje.

Įstatyme numatyti pagrindiniai neįgaliųjų socialinės integracijos principai ir apibrėžta pati neįgaliųjų socialinės integracijos sistema - išaiškinta, kas yra neįgaliųjų socialinė integracija bei kokios jos sudedamosios dalys. Numatytos ir pagrindinės neįgaliųjų socialinės integracijos prielaidos bei sąlygos - kas besąlygiškai turi būti, kad tokia integracija vyktų ir būtų užtikrinta neįgaliųjų gyvenimo kokybė.

Įgyvendinant Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo nuostatas bei siekiant užtikrinti kokybišką darbingumo lygio ir neįgalumo lygio nustatymą ir ginčų dėl neįgalumo lygio ir darbingumo lygio nagrinėjimą ir sprendimą, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija nuo 2005 m. liepos 1 d. reorganizavo Valstybinę medicininės socialinės ekspertizės komisiją prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos skaidymo būdu, padalijant į Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybą prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau – Tarnyba) ir Ginčų komisiją prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos.

Tarnyba vykdo viešojo administravimo funkcijas, t.y. priima Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatyme numatytus sprendimus dėl:

- neįgalumo lygio, jo priežasties, atsiradimo laiko, termino;
- darbingumo lygio, jo priežasties, atsiradimo laiko, termino;
- profesinės reabilitacijos paslaugų poreikio asmenims iki 18 metų, kurie yra (buvo) draudžiami valstybinio socialiniu draudimu, ir asmenims, vyresniems kaip 18 metų;
- neįgaliųjų darbo pobūdžio ir sąlygų;
- bendro pirminio neįgaliųjų specialiųjų poreikių nustatymo.

Didelis dėmesys Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatyme skiriamas profesinei reabilitacijai - teisiškai įtvirtinta asmenų su negalia teisė ir galimybės gauti profesinės reabilitacijos paslaugas, įtvirtintos prielaidos sukurti profesinės reabilitacijos sistemą, užtikrinančią kokybiškas paslaugas, padėsiančias asmenims, dėl ligos ar traumos praradusiems darbą, vėl įsilieti į darbo rinką.

Siekiant užtikrinti geresnį neįgaliųjų specialiųjų poreikių tenkinimą, įstatyme susistemintas specialiųjų poreikių tenkinimas specialiosios pagalbos priemonėmis. Specialiosios pagalbos priemonės - tai specialiojo poreikio tenkinimo priemonės, kurių tikslas – jas gaunančiam neįgaliajam užtikrinti lygias ugdymo, profesines, socialines bei visaverčio integravimosi į visuomenę galimybes.

Specialieji poreikiai nustatomi ir tenkinami neatsižvelgiant į asmens amžių, neįgalumo lygį ar darbingumo lygį ir siekiant užtikrinti lygias teises ir galimybes visose gyvenimo srityse. Specialieji poreikiai tenkinami

specialiosios pagalbos priemonėmis: techninės pagalbos priemonėmis, finansinės pagalbos priemonėmis ir socialinėmis paslaugomis pagrindinėse neįgaliųjų veiklos srityse (buityje ir asmeniniame gyvenime, ugdimesi, darbinėje veikloje, visuomeniniame gyvenime). (www.socmin.lt).

Pagrindinės ir prieinamos privilegijos neįgaliesiems

Gyvenamoji aplinka

Neįgalieji Lietuvoje turi teisę į būsto lengvatą. Valstybės parama būstui įsigyti, ar pritaikyti neįgaliųjų poreikiams teikiama (jeigu jie atitinka 4 str. 1 dalies sąlygas):

- nedarbingiems ar iš dalies darbingiems asmenims;
- senatvės pensijos amžių sukakusiems asmenims, kuriems nustatytas specialiųjų poreikių lygis;
- šeimoms, kuriose yra asmuo pripažintas nedarbingu arba iš dalies darbingu, arba asmuo, kuriam nustatytas specialiųjų poreikių lygis.

Neįgaliųjų asmenų (šeimų), turinčių teisę į socialinį būstą, sudaromas atskiras sąrašas. Asmenys į sąrašą įtraukiami pagal prašymo įregistravimo savivaldybėje datą.

Apgyvendinimas

Lietuvoje neįgalieji turintys artimuosius dažniausiai gyvena su savo šeimomis: tėvais ar giminaičiais. O gyvenantys socialinės globos įstaigose, dažniausiai ten atsidūrę netekę tėvų – jiems mirus ar atsisakius rūpintis savo neįgaliu vaiku.

Jauni asmenys su negalia globos įstaigose gali gyventi iki 29 metų, vėliau yra talpinami į socialinės globos įstaigas skirtas senyvo amžiaus asmenims arba prieš keletą metų atsiradusius savarankiško gyvenimo namus žmonėms su negalia.

Neįgaliųjų švietimas

Lietuvoje nėra konkrečių įstatymų apibrėžiančių neįgaliųjų lytinį švietimą ar lytiškumo prevenciją, bet turime Neįgaliųjų teisių konvenciją bei vadovaujamės Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija.

Jungtinių Tautų Konvencija įpareigoja šalį užtikrinti inkluzinę visų lygių švietimo sistemą, kuri būtų prieinama neįgaliesiems, o švietimo paslaugos būtų kokybiškos ir pritaikytos individualiems kiekvieno asmens ugdymosi poreikiams, sudarant sąlygas įgyti nemokamą išsilavinimą bendroje švietimo sistemoje. Minėtos konvencijos 24 straipsnis skelbia valstybės įsipareigojimą užtikrinti, kad:

- neįgalieji dėl savo neįgalumo nebūtų šalinami iš bendros švietimo sistemos ir neįgaliems vaikams nebūtų atimta galimybė įgyti nemokamą ir privalomą pradinį arba vidurinį išsilavinimą;
- neįgalieji turėtų galimybę įgyti visiems tinkamą, kokybišką ir nemokamą pradinį išsilavinimą ir vidurinį išsilavinimą lygiai su kitais asmenimis tose bendruomenėse, kur jie gyvena;
- būtų tinkamai pritaikytos sąlygos pagal asmens poreikius;
- neįgalieji gautų būtina paramą bendroje švietimo sistemoje, siekiant sudaryti sąlygas jų veiksmingam švietimui;
- aplinkoje, kuri geriausiai skatina akademinį ir socialinį vystymąsi, būtų teikiamos veiksmingos individualizuotos paramos priemonės, suderinamos su visiškos įtraukties tikslu.

Inkluzinis ugdymas – tai specialiųjų poreikių vaikų ugdymas kartu su bendraamžiais tokiam ugdymui parengtoje mokykloje. Specialiųjų ugdymosi poreikių turintys vaikai turi turėti galimybę lankyti įprastas mokyklas, kur ugdymas būtų pritaikytas pagal jų poreikius.

Remiantis LR specialiojo ugdymo įstatymo 9 straipsniu, specialusis ugdymas yra Lietuvos švietimo sistemos dalis. Jis apima specialiųjų poreikių asmenų ankstyvąjį, ikimokyklinį, profesinį (...), papildomą ugdymą. Specialiųjų poreikių vaikams nuo gimimo iki 3-jų metų bei jų tėvams specialioji pedagoginė pagalba teikiama namuose, šeimynose, vaikų globos įstaigose, sveikatos priežiūros įstaigose ir kitose institucijose.

Specialiųjų poreikių ikimokyklinio amžiaus (nuo 3 iki 6-7 metų) vaikai ugdomi ikimokyklinio ugdymo įstaigų bendrosiose ar specialiosiose grupėse, specialiosiose ikimokyklinio ugdymo ir kitose specialiojo ugdymo įstaigose. Vaikai, neturintys galimybės kiekvieną dieną atvykti į specialiąją ikimokyklinio ugdymo įstaigą, ikimokyklinio ugdymo įstaigos specialiąją grupę ar kitas specialiojo ugdymo įstaigas, gali būti ugdomi šių įstaigų savaitinėse grupėse. Taip pat neįgaliems vaikams, negalintiems lankyti ikimokyklinio ugdymo įstaigų, ir jų tėvams specialioji pedagoginė pagalba gali būti teikiama namuose.

Suaugę asmenys su negalia turi teisę lankyti bendro lavinimo mokyklas arba specialaus ugdymo įstaigas, taip pat dienos centrus. Visi neįgalieji yra ugdomi pagal jų galimybes suprasti ir išmokti naujus dalykus. Asmenys su proto/mokymosi negalia yra mokomi atpažinti aplinką, susipažįsta su kūno sandara per judesį, mokosi atpažinti sensorinius jutimus, bet nėra propaguojamas ir skatinamas lytinis švietimas.

Vaikai su nežymiais mokymosi sutrikimais gali būti integruojami į bendro lavinimo mokyklas, kur kartu su bendraklasiais mokosi biologijos, lytinio švietimo pagrindų.

Pagal Lietuvos respublikos įstatymus visi asmenys sulaukę 18 metų amžiaus laikomi pilnamečiais, ne išimtis ir neįgalieji, nebent jie yra teismo pripažinti neveiksnūs. Taigi asmenys su mokymosi sutrikimais ar proto negalia turi teisę gyventi ir elgtis kaip visi mūsų šalies gyventojai.

Lietuvoje įkurta nemažai organizacijų skirtų neįgaliųjų teisėms ginti, pagalbai integruojantis į visuomenę, reabilitacijos ir dienos centrai. Tačiau vis dar nėra įstaigos orientuotos konkrečiai neįgaliųjų lytiniam švietimui. Įkurtas AIDS centras vykdo lytinį švietimą, lytinės sveikatos prevenciją, bet nėra orientuotas į neįgaliuosius. Bet nėra pedagogų ar konkrečių darbuotojų lytiniam švietimui, kai kuriose organizacijose ši vaidmenį prisiima socialiniai darbuotojai, psichologai. Iškilus rimtesnėms problemoms neįgalieji yra palydinti į gydymo įstaigas pas gydytojus, kurie išsamiai papasakoja apie lytinių santykių pasekmes, ligas, vidinius organus bei biologinius veiksmus. Pasakoja apie asmens higiena, kaip susitvarkyti menstruacijų metu ir pan.

Tyrimas. Kaip žmonės mato ateitį lytinio švietimo srityje

Tyrimo metu buvo siekiama išsiaiškinti, ko respondentai tikis iš lytinio švietimo neįgaliesiems, ar ji norėtų, kad toks švietimas būtų reikalingas ugdant bei integruojant į visuomenę neįgaliuosius.

Apklausoje dalyvavo 5 neįgalius vaikus auginantys tėvai bei artimieji, 6 neįgaliųjų organizacijos ir 4 asmenys turintys mokymosi sutrikimų.

Rezultatai

• **Tėvai.** Buvo apklausti 5 artimieji/ tėvai, kurie augina jau suaugusius asmenis su proto negalia. Jų buvo klausiama: ką jie ir jų vaikai norėtų sužinoti apie lytinį švietimą. Susisteminius surinktą informaciją galima būtų teigti, kad respondentai norėtų daugiau vizualinių pavyzdžių, nes mano, kad kalbos apie lytinį švietimą neduoda jokios naudos. Teigė, kad psichologai ar socialiniai darbuotojai galėtų naudoti rodomąsias priemones, tokias kaip mini spektaklis, ar improvizuoti žaidimai su lėlėmis, kalbant apie lytinį švietimą. Taip pat vienas tėvelis pageidavo informacinių lankstinukų su paveikslukais ir „lengvai suprantama kalba“ apie lytinį švietimą.

Viena iš apklausoje dalyvavusių mamų buvo griežta šiuo klausimu. Jos manymu, neturi būt kalba apie lytinį švietimą su žmonėmis turinčiais proto negalia. Ji buvo prieš bet kokia informaciją susijusią su lytiniu švietimu. Ji teigė, kad tokio pobūdžio informacija gali iššaukti neįgaliesiems norą išbandyti praktikoje jau matytą ar išgirstą informaciją, o tai gali sukelti tėvams papildomų problemų.

Kita apklausoje dalyvavusi mama prisipažino, kad jai gėda kalbėtis tokiomis temomis su savo sūnumi. Kai sūnus klausia ką reiškia seksas arba žiūrėdamas filmus, ar gatvėje besibučiuojančius žmones užduoda įvairius klausimus susijusius su porų santykiais, tiesiog nežino ką atsakyti.

Visi apklausoje dalyvavę tėvai sutiko, kad lytinis švietimas yra reikalingas žmonėms su mokymosi sutrikimais, nes betuokiu atveju jie girdi apie seksą ir viešumoje ir žiūrėdami filmus, televizorių. Tačiau ne visi tėvai yra pasiruošę ir turi per mažai informacijos, kaip bendrauti su savo vaikais lytinio švietimo tema.

• **Darbuotojai.** Buvo apklausti 6 organizacijų, dirbančių su neįgaliais, darbuotojai. Dviejų organizacijų darbuotojai mielai sutiko papasakoti daugiau apie organizacijoje vykdomą lytinį švietimą. Kitos organizacijos pateikė labai mažai informacijos, nenoriai dalyvavo apklausoje. Pirmoje organizacijoje į klausimus sutiko atsakyti toje įstaigoje dirbanti socialinė darbuotoja. Ji sakė, kad lytinis švietimas organizacijoje yra tiesiog neišvengiamas, nes keletas tos organizacijos klientų yra neįgalų žingeidūs ir nori visada apie viską žinoti, todėl nuolat užduoda klausimus ir lytinio švietimo tema. Šios organizacijos nuomone žmonės su proto/ mokymosi negalia turi teisę žinoti apie lytinį švietimą, nes tai yra dalis jų pilnaverčio gyvenimo.

Kitos apklausoje dalyvavusios organizacijos darbuotojai atsisakė kalbėti apie lytinį švietimą. Jie nekalba šia tema su savo klientais ir neturi jokios praktikos šioje srityje.

Dienos centre, kuris ir vykdo šią apklausą, žinios apie lytinį švietimą yra gana skurdžios ir pokalbiai šia tema su klientais vyksta tik tuomet, kaip psichologas ar socialiniai darbuotojai mato būtinybę, iškilus akivaizdžioms problemoms tarp klientų.

• **Žmonės su proto negalia.** Apklausoje dalyvavo 4 asmenys su proto negalia (1 moteris ir trys vyrai). Interviu su šiais žmonėmis buvo labai trumpas, nes jie buvo nedrąsūs ir gėdinosi kalbėti apie seksą. Visi iš apklaustųjų žinojo žodį seksas, bet nesuvokė ką konkrečiai jis reiškia. Respondentai pasakojo, kad kartais žiūrėdami filmus mato, kaip aktoriai bučiuojasi ar nuogi liečia vieni kitus. Tuomet jie pasijunta keistai, bet negalėjo nupasakoti koks tai jausmas ir kas su jais vyksta. Apklausoje dalyviai teigė norintys daugiau sužinoti apie lytinį švietimą ir patirti tą patį, ką patiria visi žmonės.